

УДК:373.3

ЖОМОКТОР БАЛАНЫН ТААНЫП БИЛҮҮ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КАРАЖАТЫ

*Ахунбекова Т.А. – Ош МУнун индустриалдык педагогикалык колледжинин окутуучусу
talimahunbekova@mail.ru тел.: 0772 436 332*

Аннотация: Бул макалада баланы тарбиялоодо жомоктордун маанисине, ордуна адабий талдоо жүргүзүлдү. Жомок бул элдик оозеки чыгармачылыктын кооноргус кенчи, тарбиянын булагы болуп саналат. Макалада дүйнөлүк адабияттагы жомок жанрына да кайрылуу жасалды. Жомокторду окутууну жайылтуу менен жаңы өсүп келе жаткан муундарга туура жол көрсөтүү, алардагы патриоттук сапаттарды калыптандыруу, адамгерчиликке үндөө сыяктуу тарбиялоонун жеминин алууга болот.

Ачык сөздөр: жомок, тарбия, элдик педагогика, позитивдүү көз караш, фантазиялык сюжет, окуялуулук, нравалуулук, санат – насыят, адеп – ахлак.

СКАЗКИ - ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ У РЕБЕНКА

*Ахунбекова Т.А. – Преподаватель
Индустриально-педагогического
колледжа ОшГУ. talimahunbekova@mail.ru
тел : 0772 436 332*

Аннотация: В статье приводится литературный анализ значения сказок в воспитании детей. Сказки-неиссякаемый источник фольклора, источник образования. В статье также рассматривается жанр сказки мировой литературы. С помощью обучения сказками можно развить у детей начальных классов, человечность, воспитанность, честность, порядочности и т.д. Ценность фольклора заключается в том, что он сеет семена человечности в сердцах молодого поколения и способствует их личному развитию.

Ключевые слова: сказка, образование, народная педагогика, позитивный настрой, фантастический сюжет, повествование, искусство - проповедь, мораль.

FAIRY TALES - A TOOL FOR DEVELOPING COGNITIVE ABILITIES IN A CHILD

*Akhunbekova T.A. – Lecturer at the Industrial
Pedagogical College of Osh State University.
talimahunbekova@mail.ru tel: 0772 436 332*

Annotation: The article provides a literary analysis of the meaning of fairy tales in the upbringing of children. Fairy tales are an inexhaustible source of folklore, a source of education. The article also examines the genre of fairy tales in world literature. Through extensive teaching of fairy tales, one can reap the fruits of education, for example, guides the younger generation, develop its patriotic qualities and inspire humanity.

Key words: fairy tale, education, folk pedagogy, positive attitude, fantastic plot, narration, art - preaching, morality.

Кыргыз эли - эң байыркы элдердин катарына кирет. Миндеген кылымдарды карытып, түрдүү кыйынчылыктарды баштан кечирип, басып өткөн тарыхый жолун муундан муунга оозеки калтыры, өлбөс-өчпөс изин калтырды.

Кыргыз эли байыртадан эле сөз барктап, тыбыштын түбүнө түнөгөн элдердин катарын толуктайт. Ошондуктан руханий дүйнөсү менен бай, күчтүү, чечен, сөзмөр, касиеттүү элдердин катарын толуктайт.

Жомоктор, алардын жаратылышы ондогон жылдарды өз ичине алат. Алар жөө, айбанаттар тууралуу жомоктор жана касиеттүү жомоктор деп бөлүнөт. Сөз же жомок өнөрү балдарды үйрөнүүгө, таанып-билүүгө, тарбия берүүгө кызмат кылган. Дүйнөлүк классикалык адабиятка саресеп салсак: орус элинде тарыхта аты калан эң алгачкы кол жазмакитебин уюштурган Д. Герасимов 1491-жылы эле балдар кол жазмасы китептерин эне сүтү менен салыштырып, байыркы Руста кол жазма китептерде адамдардагы сабаттуулукту, китепти күн менен салыштырган жерлери бар.

“Күндүн жарыгы да бүркөө кезде жок болуп кетээри”, ал эми “китептин жарыгын эч нерсе менен жок кылууга мүмкүн эместигин”- белгилеп кеткен.

Тарыхта 17-18-кылымдарда эле агартуу иштерине маани берип, көркөм адабият таануу, турмушту окуу китеби катары карашкан. Бай, тарбиялык мааниси терең чыгармалар жарала баштаган. Ал тургай тарбиялык мааниси терең балдар үчүн чыгармалар жазууга буйуртма берилгени анык.

Айталы, Францияда Шарль Перро(1628-1703) эл ичинде айтылган жомокторду кайра иштеп чыккан. Анын калемине таандык: “Кызыл топучан”, “Өтүкчөн мышык” деген жомокторду бүгүнкү күнгө чейин өз актуалдуулугун жоготкон жок. Мындан кийин Ганс Христан Андерсондун (1805-1875) чыгармалары айрыкча “Кар ханышасы” чыгармасы мунун ачык далили. Эмне себептен бул авторлор элдик жомокторго барып таянды деген күдүк ой калат. Жообу оңой себеби, элдик жомоктордо элдин идеясы, ак- кара түшүнүктөрү, кызыктуу сюжеттер ошол бийиктикке жетелеген жыйынтыктуу бүтүм бар эле. Карт тарыхты барактап көрсөк, кайсыл уруу, эл өздөрүнүн келечегин балдарсыз элестетпей, алар үчүн чыгармалар жазып, китептерди чыгарган. В.Г. Белинский балдар китептери тарбия үчүн жазыларын, ал эми тарбия улуу иш экендигин белгилеп кеткен. Балдарга арналган чыгармалардын негизги максаты, балдарды тарбиялоо. Тарбиянын түрү көп. Кайсы гана түрү болбосун балдарды адеп-ахлакка, ыймандуулукка тарбиялайт. Ушул ойлорго салыштырмалуу, бул жаатта “кыргыз эли кандай иш алып барган?”-деген ой жаралат. Биздин ата- бабаларыбыз байыркы мезгилден эле балдарды жаштайынан эле атка, табиятка, анын сырларын ачууга тарбиялашкан. Мына ушул баалуу, элдик оозеки чыгармачылык тарыхый жактан терең мааниге ээ.

Элдик педагогика оозеки чыгармачылыктын казынасынан бекем орун алган жана тарбиялоонун көп кылымдык тажрыйбаларын өзүнө сиңирип алаган. Тээ байыртан эле ата бабабыз жашоонун үлгүлүү жактарын сиңирип алып, муундан- муунга аны мурас катары берип келген. Тажрыйбада белгиленген кичине бүчүрдү өнүктүрүп, өстүрүп келген деп айтсак болот. Ушул улуу идеяларды төкмө акындар, жомокчулар, элдик ойчулдар өнүктүрүп жаш муундарды тарбиялоодо өлбөс-өчпөс изин калтырып кетишкен. Эл арасында кеңири тараган жомок, легенда, уламыштардагы сюжеттик өзөк окуяларында, идеяларында эмгекти сүйүүгө, улууну сыйлоого, адилет болууга, мекенди сүйүүгө өзгөчө маани беришкен. Элдик оозеки чыгармачылыктын балуулугу ушунда: жаш муундардын дилине адамгерчиликтин үрөөнүн себүү менен бирге, инсан катары калыптануусуна өбөлгө түзүү.

Жомок жанры жаралыш шарты боюнча, мааниси, идеясы боюнча дүйнө элинде окшош болот десек жарашат. Айрым түрлөрү түрдүү элдерде окшош болуп, мааниси бирдей кездешкени менен идеялары окшош болгон. Белгилей кетүүчү жагдай, макал-лакап, эпостор, жөө жомоктор, табышмактар, тамсилдер, сүйүү, бешик ырлары дүйнөнүн көпчүлүк элдеринде болсо, айтыш өнөрү, санат-насыят ырлары кыргыз, казак элинде гана жолугаарын билебиз. Кыргыз эли байыркы мезгилден эле балдарды табият сырларын үйрөнүүгө, адамгерчиликтүү, зирек, тыкан болууга үндөп, тарбиялап келишкен.

Жомоктор - кыргыз балдар фольклорунун эң кеңири тараган жанры. Албетте, классикалык адабиятта айбанаттар тууралуу баян кошулуп кете берет.

Айбанаттар тууралуу жомоктордо окуянын катышуучулары ар кандай жаныбарлар болуп, ошол кайманаланган образын берип келет. Жомок-мында адам өзүн-өзү көрөт, аңдып таанып билет. Алсак, айбанаттар тууралуу жомоктор элдик тамсилдер менен тагдырлаш түшүнүгүндө бир эле жанр. Мындай алганда чыгармаларда айрым учурда айбанаттар менен адамдар да катыша берет. Байыркы мезгилден тартып, соңку кылымдарга чейин эле кыргыздар аңчылык менен күн көрүп, ар кандай жаныбарлардын кулк мүнөзүн, кебете-кешпирин жакшы байкашкан, ошол аңдап билүүлөрүн, байкоолорун негизин жомоктордо пайдаланган. Баарыбызга маалым болгондой, айбанатар тууралуу жомоктордо туруктуу образдар кездешет. Мисалы, түлкү -куу, митайым болсо, карышкыр-каардуу, зулум, а коён-коркок жана башка ушул сыяктуу образдар кездешкен. Ал эми кереметтүү жомоктордо турмушта болууга мүмкүн эмес, фантастикалуу сюжеттер орун алгат. Алсак, кереметтүү жомоктордо каармандар да өзгөчө жалгыз көздүү дөө, жети баштуу желмогуз кемпир, сүйлөгөн таш жана башка ушул сыяктуу нерселер болот. Кээде жайыл дастаркон, уча турган килем, дүйнөнү көрсөтүүчү күзгү ж.б.у.с. каармандарды коштоп турат. Буларга салыштырмалуу турмуштук жомоктордо окуялары кыйла реалдуудай, турмушта болгондой сезим калтырат. Бирок алар чындыкка негизделбейт, турмуштук сүрөттөө жана образ түзүү жолу тандалат. Бир эле жомокто касиеттүү окуялар да, айбанаттар да катыша бериши мүмкүн. Эң башкысы жомокто-окуялуулук, ошол окуянын кызыктуулугу, сюжетинин балдарды кабыл алуусуна, өздөштүрүүгө жеңил болууга тийиш.

Жомоктор-элдик педагогиканын казынасы, эң бай үлгүсү. Негизинен терең тарбиялуу идеялар менен коштолот. Жомок таасир этүү күчүнө ээ болуу менен бирге прогресивдүү болуп, баланын өсүп – өнүгүшүнө таасири терең болушу керек.

Жомоктор качан пайда болгон?- деген суроонун айланасында ой жүгүртүп көрөлү. Жомоктор- адамзатты руханий жактан тарбиялоочу булак. Жомоктордо адам баласы ушундай идеалдуу болсо деген ойдон пайда болгон десек да болот. Жомоктогу окуялар түрдүүчө. Айталы, алардын каармандары кандай кара күчтөр болсо да жеңип чыгат. Ошондуктан да анын башкы каарманы жетим бала, жетим кыз, жалгыз бала, кемпир-чал, акылдуу дыйкан жана башка бей-бечералар болот. Башына келген кандай гана кыйынчылык болбосун жеңип чыгат. Максатына жетип, жыргап-куунап жашап кылат.

Жомоктордун негизги максаты, балдарга берген тарбиялык максаты- кандай гана оор, кыйын нерсе болбосун тоскоолдукту эрктүүлүк менен жеңе алат, жеңишке жетет. Ар кандай эмгек адамды эрезеге жеткирет. Туура жүрүү, адал эмгек адамды бакытка бөлөөрү анык экендигине ынандырат. Балдардын көпчүлүгү миң кайталап айтсаң да, мисалы “кар жебе”, “суукта баш кийимиңди кийип жүр” десең да таасир албашы мүмкүн. Андан көрө кар жеген бала кандай гана кесепеттерге кабылганын, же суукта баш кийими жок жүргөн бала ден соолугуна канчалык кедери тийгенине таасир этүүчү жомок айтып берсе, балдар моюн сунун, таасиринен жаман адаттарын таштап, жакшы жакка оошу мүмкүн. Жомоктордо адабияттык термин менен айтканда сюжет жок. Жомоктогу окуяларын жана каармандарын сүрөттөөдө чек жок, ойго-тоого, жер астына, асманга кете берет. Мына ошондуктан мындай чыгармалар балдардын учкул кыялын өстүрүүгө, фантазиялык көтөрүүгө көмөк берет. Балдар өздөрү да жомокторду чыгарып, жомок дүйнөсүндө жашап, дүйнө таанымы, ошону менен чыгармачылыгы да өсөт. Жомоктор өтө кыска 2-3 саптан тартып, бир нече күн айтса да түгөнбөгөн көлөмдө эл арасына тарайт. Мисалы кыргыз элине таандык “Ак жолтой менен кара жолтой” жомогунун мазмунуна токтолуп кетели.

Жомок достук, ага кыянаттык кылбоо, дайыма ниет туура болсо каалаган мураска жетээри жөнүндө баян этилет. Мында Ак жолтой менен Кара жолтойдун достугу тууралуу айтылат. Ал экөө бакыт издеп, жандарына азык-түлүк камдашып, жолго чыгышат. Жети күн, жети түн жол жүргөндө азыктары түгөнөт. Экөө сүйлөшүп, Ак жолтойдун атын союп, жолго камдап, бир атка минип сапарларын улашат. Жылкынын эти түгөнүп, кара

жолтойдун атына кезек келет. Кара жолтой куулук кылып, менин атымды жесек- экөөбүз жолдо калабыз, андан көрө сенин бир көзүңдү оюп жейли дейт. Ак көңүл Ак жолтой макул болот. Анын көзүн шимип, үч күн, үч түн жол жүрүшөт. Кара жолтой Ак жолтойдун экинчи көзүн сурайт. Ак жолтой ага да макул болот. Ак көңүл байкуш атынан, эки көзүнөн ажырайт. Карасанатай Кара жолтой досун жолго таштап кетет. Байкуш Ак жолтой жерди сыйпалап отуруп, бир үңкүргө келет. Жомокту толук айтпайлы, ийгиликтин ачкычы Ак жолтойго ушул жерден келет. Ак жолтой мурасына жетет. Кара жолтой ара жолдо сарандыктан жок болот. Мындагы башкы идея- ак ниет менен оокат кылсаң жашооң бактылуу, келечегин кең болот. Ал эми карасанатайлыктын арты жок. Аруулук, тазалык, биримдик, жакшы санаа мураска жеткирет. Келечек таза адамдарга таандык жомоктун тарбиялык күчү, балдарга таасири- жаман жолдон, жаман ниеттен балдарды кайтаруу. Кара санатайлыктын келечеги жок. Анын акыры бүдөмүк. Бул жалганда таза ойлоп, таза жашап, ак мээнет кылууга туура багыттайт. Жомоктун нравалык кредосу оң жолго түшүүчү- Кара жолтой. Бирок ал оңой жол менен байып, бакытка жеткиси келди. А жомоктогу негизги кредо-бакытка сабыр кылган адам гана жетет. Бул бүтүндөй жомок уккан балага оң таасирин тийгизүүчү чыгарма. Демек, угуучуга айтылган насаат сөз. Ач көздүктүн аягы өлүм менен бүтүп, өз жазасын алды. Балдар жомокту берилип угушат. Ал тургай ошол окуяларга терең берилип, “ушундай да болмок беле?”, “бул жомок да” деп карабайт. Тескерисинче айтылган нерселерге терең ишенет, өзгөчө 3-5 жаштагы балдар бир жомоктон кайра-кайра суроолорду чыгарып, дүйнө таанымын, кеп маданиятын өстүрөт. Андан сабак алып, ак-караны тааныйт.

Жомоктор- сөз өнөрүнүн эң байыркы жанры. Жомоктордо балдарды тапкычтыкка, сезимталдыкка, чынчылдыкка, адилеттик, нравалуулукка үйрөтүү максатын көздөйт.

Жомоктор- эл турмушунун окуяларынан алынган. Анда оптимизм, позитивдүү көз караш терең камтылган. Айрыкча карапайым, жөнөкөй адамдардын турмушу, күрөшү акырында алардын жеңиши менен жыйынтыкталат. Жомоктор- таанытуучулук да тарбиялоочулук да функцияны аткарат. Жомокчулар элдик каармандар акылдуу балдарга идеал жараткан, мисалы, чечендиктин идеалы- Жээрече чечен, саяпкер-сынчылыктын идеалы- Толубай сынчы, акылмандыктын идеалы- Акыл Карачач. Булар укумдан- тукумга эл арасында сүңгүп кеткен каармандар. Жомоктордо балдарды эмгекке, эрдике, адамгерчиликтүүлүккө, акылмандуулукка, аркандай жаман жүрүм-турумдан алыс болууга үндөшкөн. Балдар жомоктор аркылуу өткөндөгү элдин үрп-адаты, салт-санаасы, күрөшү, турмуштук тажрыйбасы, акыл-эси, фантазиясы менен да тааныш болушат. Мына ушуну өздөштүрүү аркылуу да өздөрүнө бай тажрыйба топтой алышат. Улам кийинки муундун урпактарынын жан азыгына айланган акыл байлыгы баардык дөөлөттөрдөн баалуу жана түбөлүктүү. Кыргыз элинде бала төрөлөрү менен эки-үч күн өтпөй бешик ыры жаңырса, кийин тестиер болуп, акыл- эс кирип, тили чыгып, бир нерсени түшүнүп калган куракта ата-энелер балдарына жомок айтышкан. Бүгүнкү күндө балдарыбыз агрессивдүү мультфильмдерге же интернет булактарындагы ар түрдүү маалымат, балдардын психологиясына терс таасир этүүчү оюндар менен убактысын өткөрбөй, тарбиялык мааниси зор, мазмундуу жомокторду окуп берип, аларды кызыктырсак...

Жомоктор ата-бабаларыбыздын бизге калтырган баа жеткис мурасы. Элдик тарбиянын көөнөрбөс булагы.

Колдонулган адабияттар:

1. А. Муратов; К. Исаков “Кыргыз балдар адабияты” Бишкек-2012
2. Кыргыз адабиятынын тарызы Бишкек- 2017 Итом
3. Турмуштук жомоктор. Бишкек-2017
4. Сулайманов М. “Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы” Ж.А.1990
5. 365 күн жомок. Бишкек-2015.